

تبیین اوقات فراغت جوانان به عنوان مکانیزمی برای کاهش مصرف مواد مخدر (مطالعه تطبیقی در بین جوانان معتاد و غیرمعتاد در استان خراسان شمالی)*

اسماعیل قربانی^۱

مریم شجاعی بوانلو^۲

حسین فیض‌آبادی^۳

چکیده

هدف تحقیق تبیین اوقات فراغت جوانان به عنوان عاملی مهم در زمینه کاهش گرایش آنان به اعتیاد مواد مخدر است که در سطح استان خراسان شمالی به صورت مقایسه‌ای بین جوانان معتاد تحت پوشش مراکز ترک اعتیاد بهزیستی و سایر جوانان غیرمعتاد صورت گرفته است. روش تحقیق پیمایشی بوده و برای جمع‌آوری داده‌ها از تکنیک پرسشنامه استفاده شده است. تحلیل داده‌ها با نرم افزار SPSS صورت گرفته است. نتایج نشان دادند: ۱- بطور معناداری افراد غیرمعتاد زمان بیشتری را به اوقات فراغت خود اختصاص داده اند. ۲- فعالیت‌های اوقات فراغت جوانان معتاد در مقایسه با جوانان غیرمعتاد از تنوع بسیار کمتری برخوردار است. ۳- پایین بودن رضایتمندی جوانان معتاد از اوقات فراغت. ۴- از کل وقت آزاد جوانان معتاد درصد کمی از آن به اوقات فراغت سپری می‌گردد. نهایتاً اینکه مشکلات اوقات فراغت از دیدگاه جوانان معتاد به ترتیب اهمیت عبارتند از ضعف برنامه‌ریزی دولتی، مشکلات مالی، ضعیف بودن امکانات اوقات فراغت، عدم پیش‌بینی امکان متناسب با نیاز جوانان، ضعف برنامه‌ریزی مناسب توسط خانواده.

کلید واژه: جوانان، اعتیاد، اوقات فراغت، برنامه‌ریزی.

* تاریخ وصول: ۱۳۹۴/۴/۸ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۴/۸/۵

۱- دانشجوی دکتری جامعه‌شناسی، دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران sociology_ghorbani@yahoo.com

۲- دانشجوی دکتری روانشناسی تربیتی، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران

۳- کارشناس ارشد جمعیت‌شناسی، دانشگاه تهران، تهران، ایران

۱- مقدمه و بیان مسأله

مصرف مواد مخدر به مثابه یکی از غم‌انگیزترین تراژدی‌ها ابعاد زیستی، روانی، اجتماعی، فرهنگی، قضایی و حتی سیاسی پیدا کرده است و تنوعی گسترده در انواع و شیوه‌های مصرف آن ایجاد شده است و متناسب با قواعد و هنجارهای اجتماعی هر کشور رفتاری بیمارگون یا مجرمانه تلقی می‌شود که نگهداری، خرید و فروش، حمل، استعمال و تبلیغ آن ممنوع و در برخی موارد متضمن تحمل مجازات است.

آسیب اعتیاد به دلیل خصلت مجرمانه مواد مخدر حتماً باید در ابعاد چندجانبه بررسی شود. به عبارت دیگر موارد مربوط به اقتصاد سیاسی، روابط متعارف اقتصادی، آسیب‌شناسی اجتماعی، روابط اجتماعی و مسائل فرهنگی، سابقه استفاده از مواد مخدر، مسائل حقوقی و انتظامی و شرایط جغرافیایی می‌باید در یک کلیت طراحی شده از روی واقعیت مورد ارزیابی قرار گیرند تا روابط متقابلشان کشف شود و به این ترتیب ساز و کارهای واقعی اعتیاد و قاچاق رابه دست دهند (رئیس دانا، ۱۳۸۱: ۹۳). برای مواجهه با این پدیده چند بعدی، پیچیده، مزمن و گسترده شناخت جنبه‌های مختلف آن ضرورتی اجتناب‌ناپذیر است و برای این امر ارزیابی واقع‌گرایانه از گستردگی، تنوع، میزان و ویژگی‌های اجتماعی معتادان تنوع محلی و منطقه‌ای مصرف مواد مخدر، الگوهای مصرف و شناخت عوامل و زمینه‌های اجتماعی، اقتصادی، سیاسی، فرهنگی و روانی افزایش تقاضا برای مصرف جهت طراحی و اجرای برنامه‌های مهار و کاستن از دامنه خطرآفرین آن ضروری است. "در راه ریشه‌کن کردن استعمال مواد مخدر که در اعماق جامعه ما ریشه دوانده تا وقتی که به ریشه‌های مشکلات جهان امروز مانند تنهایی، بیکاری و سایر شکل‌های رنج-های عاطفی و اقتصادی نپردازیم حاصلی به بار نخواهد آورد" (بورده ۱۳۶۷: ۳۶). اعتیاد به مواد مخدر به عنوان دومین بحران درجهان که هر ساله قربانیان بیشماری می‌گیرد، یکی از مشکلات درمانی، بهداشتی و اجتماعی قرن حاضر شناخته شده است (لاوینسون، ۱۹۹۷). جوانان از جمله گروه‌های اجتماعی هستند که به نظر می‌آید بیشتر از گروه‌های اجتماعی دیگر در معرض سوءاستفاده از مواد مخدر قرار دارند. از آنجا که جامعه ایران در کل جامعه جوانی است (راسخ، ۱۳۹۱: ۱۰)، سوءمصرف مواد مخدر می‌تواند به مسأله‌ای اجتماعی تحول پیدا کند. حدود ۳۶ درصد از جمعیت کشور جوانان ۱۴ تا ۲۹ ساله هستند. این ویژگی جمعیتی می‌تواند فرصت و در همان حال تهدیدی برای جامعه به حساب آید. مطالعه حسینی و فقیهی (۱۳۸۹) نشان می‌دهد که منشأ بسیاری از جرائم دیگر از قبیل سرقت، طلاق، انحرافات جنسی و اخلاقی و ... در سوء مصرف مواد مخدر قرار دارد؛ به طوری که بیش از نیمی از زندانیان کشور ما به نحوی با اعتیاد در ارتباط هستند. در فاصله سال‌های ۱۳۷۲ تا ۱۳۷۹ مصرف مواد مخدر در ایران دو برابر افزایش یافت. این در حالی است که ما شاهد کاهش سن مصرف مواد مخدر در جامعه ایران در سال‌های اخیر هستیم. سهم معتادین کمتر از ۱۵ سال از ۱٪، ۱۲٪ و از ۱۵ تا ۱۹ سال از ۳/۳٪ به ۲۲/۲٪ از کل معتادین افزایش

یافته است. به طور کلی می‌توان گفت که نرخ معتادین زیر ۱۹ سال در این دوره تا دو برابر افزایش داشته است. این در حالی است که در دهه اخیر افزایش قیمت مواد مخدر از نرخ تورم کالاهای مصرفی کمتر بوده است. بر اساس گزارش مرکز پژوهش‌های مجلس آسیب‌های اجتماعی در هفت سال اخیر دو برابر شده است. بر اساس اعلام وب‌سایت رسمی مجلس ۶۵٪ جمعیت معتادان کشور را افراد زیر ۳۵ سال تشکیل می‌دهند. آمار دانش آموزان معتاد ۲۰ هزار نفر و درصد معتادان زیر ۲۰ سال کشور ۱۵/۸٪ از کل جمعیت کشور هستند (باوی: ۱۳۸۸، ۲۱، ۱۳، ۱۴).

سوء مصرف مواد مخدر می‌تواند زیان‌های جسمی خطرناک مانند آلودگی به ویروس ایدز، بیماری هپاتیت، انواع بیماری‌های کبدی، کلیوی، قلبی و بیماری‌های خونی، سوء تغذیه و عوارض ناشی از آن، سرطان، اختلالات مغزی، فشار خون بالا، سل، پیری و مرگ زودرس را به دنبال داشته باشد. سوء مصرف مواد مخدر می‌تواند سبب آسیب‌های روانی - شخصیتی از جمله ناراحتی‌های عصبی، اضطراب و بی‌قراری، افسردگی، روان پریشی از دست دادن نیروی کنترل و فرماندهی، از دست دادن قدرت تصمیم‌گیری، بی‌انگیزگی، از دست دادن خلاقیت، فکر، اندیشه، خودآگاهی و تمرکز، مشکل در یادگیری و وقت‌شناسی، پرخاش‌گری، عدم اعتماد به نفس، خود کم‌بینی و گوشه‌گیری شود. سوء مصرف مواد مخدر برای خانواده معتاد نیز می‌تواند پیامدهایی داشته و سبب گسستگی خانواده شود. «در ایران بر اساس بررسی‌های انجام‌شده مشخص گردیده که ۳۴٪ طلاق‌های کشور ناشی از اعتیاد و مسائل مرتبط با مواد مخدر بوده است (میری آشتیانی، ۱۳۸۴). سوء مصرف مواد مخدر می‌تواند به جامعه نیز ضرر برساند؛ اعتیاد و سوء مصرف مواد مخدر سبب افزایش بزهکاری، انحرافات اجتماعی و جرائم است. «به طوری که بر اساس تحقیقات انجام‌شده در ایران ۲۵٪ از معتادان از طریق غیرقانونی (سرقت، فحشا و ...) پول مورد نیاز خود را برای تهیه مواد مخدر مصرفی به دست می‌آورده‌اند و طی دهه ۷۰ حدود ۶۰٪ از فضای زندان‌های کشور را زندانیان مواد مخدر تشکیل داده‌اند و ۱۵ تا ۲۰٪ سایر جرائم نیز به نوعی با اعتیاد و قاچاق مواد مخدر ارتباط دارد. به بیان دقیق‌تر ۲۵٪ از جرایم مالی، ۳٪ از جرایم منکرانی، ۲۴٪ از قتل‌های غیرعمد، ۷۷٪ از ایراد خسارات و ۲۷٪ از قاچاق کالاها با اعتیاد و قاچاق مواد مخدر در ارتباط بوده است. از دیگر پیامدهای اعتیاد تحلیل نیروی انسانی و مولد و افزایش بار تکفل در جامعه است. افراد معتاد به دلیل سوء مصرف مواد مخدر کفایت و ثبات شغلی خود را از دست می‌دهند و در طی زمان با افزایش مصرف مواد مخدر به یک موجود مصرف‌کننده در اجتماع تبدیل می‌شوند و در نتیجه با کمبود نیروی انسانی مولد، بار تکفل جامعه بالا رفته و اجتماع به سوی انحطاط و عقب‌ماندگی پیش می‌رود. سوء مصرف مواد مخدر زیان‌های اقتصادی فراوانی نیز به دنبال دارد: تأثیر بر درآمد سرانه کشور، افزایش هزینه‌های یک جامعه از جمله هزینه‌های بهداشت و مراقبت، هزینه‌های قضایی و انتظامی و غیره. بنا به آمار رسمی در سال ۱۳۸۰

حداقل دو میلیون معتاد در کشور داشته ایم که به طور تقریب ۷۰٪ آنها معتاد به تریاک و ۳۰٪ آنها معتاد به هروئین و سایر مواد مخدر بوده‌اند (میری آشتیانی، ۱۳۸۴، ۱۵). از سوی دیگر، نوجوانان به خاطر خصوصیات نوجوانی، آسیب‌پذیری زیادی دارند. نوجوانی قبل از هر چیز دوران تغییرات در رشد جسمانی، جنسی، روانی و شناختی و همچنین تغییرات در الزامات اجتماعی است عدم وجود شرایط مناسب بهداشتی و تربیتی و فرهنگی و اجتماعی برای گذر از چنین مرحله حساسی باعث بوجود آمدن آسیب و بزه اجتماعی نظیر اعتیاد می‌شود. یکی از عوامل اجتماعی گرایش نوجوانان و جوانان به اعتیاد چگونگی گذراندن اوقات فراغت است. امروزه تأثیر روز افزون چگونگی گذراندن اوقات فراغت را در ساخت اجتماعی جوامع و فرهنگ آنها نمی‌توان نادیده گرفت. نوجوان کنجکاو و پر انرژی اگر برخوردار از تفریحات سالم نباشد و امکان این را نداشته باشد که با ثمر بخش ساختن وقت آزاد خود روحیه کنجکاو و خلاق خود را ارضاء نماید، مسلماً به سوی فعالیتها و تفریحات ناسالم کشیده خواهد شد. بنابراین، پرداختن به مسأله اعتیاد نوجوانان و جوانان و مبارزه و پیشگیری از آن با تأکید بر نقش اوقات فراغت بسیار ضروری و با اهمیت می‌باشد. با توجه به مباحث مطرح شده سوال اساسی تحقیق این است که چه ارتباطی بین گذراندن اوقات فراغت و اعتیاد جوانان وجود دارد؟ عبارتی این سؤال مطرح است که آیا برنامه‌ریزی در اوقات فراغت جوانان منجر به کاهش اعتیاد آنان می‌گردد؟

۲- پیشینه تجربی پژوهش

تحقیقات متعددی درخصوص اعتیاد انجام شده است. اکثر تحقیقات به بیان علل اعتیاد و در واقع تبیین اعتیاد پرداخته‌اند. در خصوص چگونگی ارتباط بین گذران اوقات فراغت و اعتیاد جوانان به صورت خاص تا کنون کمتر مطالعه‌ای انجام شده است. در این بخش به بخشی از مطالعات در زمینه اعتیاد و ارتباط آن با اوقات فراغت اشاره می‌گردد:

- خواجه‌نوری و هاشمی‌نیا (۱۳۸۹) در مطالعه‌ای تحت عنوان رابطه اوقات فراغت و بزهکاری نمونه مورد مطالعه: دانش‌آموزان دبیرستانی شهر شیراز به بررسی این موضوع در بین نوجوانان پرداخته‌اند. این مطالعه به بررسی رابطه فعالیت‌های اوقات فراغت و بزهکاری در بین یک نمونه تصادفی شامل ۶۱۰ نفر دانش‌آموز دختر و پسر دبیرستان‌های شهر شیراز پرداخته است. پرسش‌نامه تحقیق از دو مجموعه سؤالات در خصوص میزان گذران اوقات فراغت و فعالیت‌های بزهکارانه بوده است. پایایی گویه‌های گذران اوقات فراغت برابر با ۰.۸۳ و پایایی گویه‌های بزهکاری برابر با ۰.۸۸ بوده است. نتایج این تحقیق نشان داده است که بین فعالیت‌های اوقات فراغتی سازمان‌یافته و رفتارهای بزهکارانه رابطه منفی وجود دارد اما بین فعالیت‌های فراغتی سازمان نیافته و بزهکاری رابطه معنادار مثبتی وجود دارد. همچنین نتایج

حاصل از مدل رگرسیونی با چهار متغیر وقت تلف کردن، جنسیت، جامعه‌پذیری بدون نظارت و اوقات فراغت سازمان یافته بر روی هم ۰.۲۳ تغییرات متغیر بزهکاری را تبیین کرده است.

- اکبریان و همکاران (۱۳۸۹) در مطالعه‌ای به بررسی نحوه گذران اوقات فراغت پیش بینی کننده مصرف مواد در بیکاران شهر اصفهان پرداخته‌اند. این مطالعه با روش علی - مقایسه‌ای انجام شد. در این تحقیق ۲۰۰ نفر از بیکاران مرد ۲۰ تا ۳۰ ساله مراجعه کننده به مراکز کاربابی شهر اصفهان با نمونه گیری خوشه‌ای از چهار مرکز کاربابی در نواحی چهارگانه شهر اصفهان مورد مطالعه قرار گرفتند. افراد به دو گروه تقسیم شدند: گروه اول کسانی بودند که برای اولین بار در مدت بیکاری مواد مصرف کردند (۶۵ نفر) و گروه دوم کسانی بودند که با وجود بیکاری به مدت حداقل ۶ ماه، هرگز مواد مصرف نکردند (۱۳۵ نفر). دو گروه از نظر نحوه گذران اوقات فراغت با یکدیگر مقایسه گردیدند. نتایج آزمون رگرسیون لجستیک نشان داد تعداد ساعات گپ و گفت دوستانه با افراد معتاد ($OR=2.606$, $CI:1.600-4.244$) و تعداد ساعات گپ و گفت دوستانه با افراد غیرمعتاد ($OR=1.122$, $CI:1.025-1.229$) ($p<0.001$) می‌تواند پیش‌بینی کننده مصرف مواد در بیکاران باشند. در کل این تحقیق نشان داد به نظر می‌رسد نظارت بر روابط افراد بیکار به پیشگیری از مصرف مواد در آنها کمک کند.

- فیض‌الهی عوامل اجتماعی مرتبط با اعتیاد در بین جوانان استان ایلام را مورد بررسی و مطالعه قرار داده است. در این پژوهش یافته‌ها حاکی از آن است که آسیب‌های خانوادگی نظیر نابسامانی خانوادگی، وجود زمینه خانوادگی، مدیریت ناهمخوان والدین و پیوستگی اندک به خانواده از سویی و تأثیر مخرب میزان فرصت‌های کنترل نشده فرد و ویژگی‌های منفی گروه دوستان بزهکار و محیط نامناسب آموزشی در گرایش فرد به اعتیاد تأثیر مثبت دارد (فیض‌الهی، ۱۳۸۷).

۳- نظریه‌های اعتیاد

دیدگاه‌های جامعه‌شناختی مسائل و انحرافات اجتماعی توجه خود را به ساختارها، نهادها، فرآیندها و عوامل اجتماعی مؤثر بر رفتارهای بشری متمرکز می‌کنند و هر کدام از آنها روی یک مقوله تأکید و تمرکز کرده‌اند. دیدگاه‌های جامعه‌شناسی شیوه‌ی نگرش محققان را به مسائل اجتماعی تعیین و روش‌ها یا راه‌های شناخت آنها را مشخص می‌سازند. رویکردها، بینش‌ها و روش‌های متفاوتی در جامعه‌شناسی برای مطالعه مسائل و انحرافات اجتماعی از جمله اعتیاد وجود دارد و طبقه‌بندی‌های چندی از آنها ارائه داده‌اند. بر اساس دیدگاه ساختارگرایی وضعیت نابسامان اقتصادی طبقه به عنوان علت اولیه جرم در نظر گرفته می‌شود، این دیدگاه به تئوری ساختار اجتماعی اشاره دارد و همانند گروه تئوری‌های ساختار اجتماعی معتقد است که نیروهای اجتماعی و اقتصادی در مناطق نابسامان طبقات پایین عمل می‌کنند و ساکنانشان را به

سوی الگوی رفتار انحرافی سوق می‌دهند. این تئوریه‌ها وجود باندهای بزهکار، نرخهای بالای جرم و بی-نظمی اجتماعی در مناطق حاشیه‌ای را مسائل اجتماعی عمده می‌دانند. تئوریه‌های ساختار اجتماعی، تئوریه‌های عدم تعادل روان، خصایص زیستی، عدم حساسیت به کنترل اجتماعی، انتخاب عقلانی یا خصایص شخصی را به چالش می‌کشند آنها بحث می‌کنند که مردمی که در محیط‌های اجتماعی مشابه زندگی می‌کنند تمایل دارند که مشابه رفتار کنند (سی‌گل، ۲۰۰۱: ۱۸۷). بر اساس دیدگاه فرایند اجتماعی، شیوه‌های جامعه‌پذیری افراد در درون نهادهای اجتماعی مانند خانواده، مدرسه، دین، تعاملات اجتماعی افراد در درون این نهادها، چگونگی ارتباط افراد در گروه‌های اولیه و فرایندهای یادگیری و کنترل اجتماعی را در بوجود آمدن انحرافات اجتماعی از جمله اعتیاد به مواد مخدر مؤثر می‌دانند. اما نظریه‌های اجتماعی که بارویکرد تضاد به مسأله انحرافات پرداخته‌اند عموماً جرم و انحراف را برآمده از نظام‌های تولید، روابط مالکیت، تضاد طبقاتی و بطور کلی ساخت اقتصادی-اجتماعی می‌دانند. نظریه‌پردازان تضادی به ارتباط بین انحرافات با قدرت و سلطه طبقاتی، توزیع نابرابر قدرت و ثروت، دولت و نظام کیفری وابسته به طبقه حاکم و بنگاه‌های اقتصادی و سرمایه‌داری می‌پردازند.

اساس و شالوده تمامی نظریه‌های تضاد اجتماعی در حوزه مطالعه انحرافات نیز اندیشه‌های مارکسیستی است که با تکیه بر نقش دولت در تولید جرم، رفتارهای کجروانه را یا عکس‌العملی در برابر توزیع نابرابر قدرت و ثروت در جامعه می‌دانند یا نوعی کارکرد گونه‌های متفاوت تضاد موجود در درون جامعه (سلیمی و دلآوری، ۱۳۸۰: ۴۵۹).

جرم‌شناسی تضاد اظهار می‌دارد گرایش کلی به وجود رابطه‌ی معکوس بین قدرت و نرخهای رسمی جرم وجود دارد. هر چه یک فرد یا گروه قدرت بیشتری داشته باشد، نرخ رسمی جرم آن پایین‌تر است، در حالی که قدرت کمتر یک فرد یا گروه، نرخ‌های رسمی جرم بالاتری را به دنبال خواهد داشت (ولد، ۱۳۸۰: ۳۵۲).

۴- روش‌شناسی پژوهش

اعتیاد به عنوان متغیر وابسته تحقیق بنا بر تعریف، به احتیاج روانی و جسمانی مبرم به استعمال الکل یا داروی مخدر که اختیار مصرف و ترک آن از قدرت اراده شخص خارج باشد گفته می‌شود (پیران، ۱۳۶۸: ۲۹) و معتاد کسی است که از نظر ذهنی و جسمی به یکی از مواد مخدر عادت کرده باشد و به مصرف آن وابستگی پیدا کرده باشد به طوری که پس از مدت زمانی خاص احساس نیاز جسمی و روحی به آن پیدا کند (سخاوت ۱۳۸۰، ۱۲۰). مواد مخدر نیز یک مفهوم اجتماعی و یک مفهوم فیزیکی دارد. مفهوم اجتماعی آن بستگی به نوع فرهنگی دارد که آن را توصیف می‌کند. مفهوم فیزیکی آن به یافته‌های علمی و

تأیید آن در آزمون‌های تجربی مربوط می‌شود. ماده مخدر ماده‌ای است دارای خواص و اثرات معین که قابل اندازه‌گیری است، اما اثرات آن ممکن است با چارچوب ذهنی مشاهده‌کننده یکسان نباشد. ماده مخدر به معنای ماده‌ای که به میزان زیاد بر ذهن اثر می‌گذارد مورد تأکید دانشمندان علوم اجتماعی است. این ماده بر کارکرد ذهن، وضع روحی، عاطفی، احساسات، ادراکات و فرآیند تفکر تأثیر می‌گذارد (سخاوت، ۱۳۸۱: ۵). متغیر مستقل تحقیق اوقات فراغت می‌باشد که بنا به تعریف: عبارتست از مجموعه‌ای از فعالیت‌هایی که شخص پس از رهایی از تعهدات و تکالیف شغلی، خانوادگی و اجتماعی با میل و اشتیاق به آن می‌پردازد و غرضش استراحت، تفریح و توسعه دانش، به کمال‌رساندن شخصیت خویش، به ظهوررساندن استعدادها و خلاقیت‌ها و بالاخره بسط مشارکت آزادانه در اجتماع است. برای مطالعه از شیوه پیمایش و مراجعه‌ی مستقیم پژوهشگر به پاسخگویان استفاده شده است. جامعه آماری این تحقیق کلیه افراد جوان معتاد معرفی شده به مراکز ترک اعتیاد سازمان بهزیستی استان خراسان شمالی می‌باشد که بر اساس اعلام سازمان بهزیستی استان حدود ۱۳۲۰۰ نفر برآورد شده است (معاونت پیشگیری بهزیستی خراسان شمالی). تعداد جوانان معتاد که در این تحقیق مورد پرسش قرار گرفته‌اند، بر اساس فرمول کوکران (رفیع‌پور، ۱۳۸۳: ۳۸۳) برابر با ۳۷۳ نفر برآورد شده است. همچنین برای مقایسه نتایج همین تعداد گروه کنترل از جوانان غیر معتاد انتخاب گردیده است.

۵- یافته‌های تحقیق

۵-۱- توصیف داده‌ها

نمونه مورد بررسی جوانان غیرمعتاد بیانگر این است که از بین کل جوانان حدود ۸۷ درصد ساکن شهر و حدود ۱۳ درصد نیز ساکن روستاها بودند. از نظر سطح سواد بیش از ۷۳ درصد نمونه آماری جوانان غیرمعتاد را افراد با تحصیلات فوق دیپلم و لیسانس تشکیل می‌دهند. از نظر وضعیت سنی نشان می‌دهد که کلیه افراد بین ۱۸ تا ۳۵ سال سن دارند. بیشترین فراوانی سن نیز مربوط به سنین ۲۷ و ۳۵ سال می‌باشد. از نظر وضعیت شغلی نمونه حدود ۷۳ درصد آنان شاغل بوده و حدود ۲۷ درصد بیکار بوده‌اند. از نظر جنس، حدود ۶۰ درصد نمونه زنان و حدود ۴۰ درصد آن مردان می‌باشند. بررسی داده‌های مربوط به جوانان معتاد نشان می‌دهد از بین کل جوانان معتاد نمونه مورد بررسی، حدود ۷۵ درصد ساکن شهر و حدود ۲۵ درصد نیز ساکن روستاها هستند. از نظر جنس ملاحظه می‌شود حدود ۷۵ درصد معتادین مرد و حدود ۲۵ درصد نیز زن می‌باشند. سطح سواد معتادین در مقایسه با غیرمعتادین بسیار پایتتری می‌باشد. نزدیک به ۶۷ درصد معتادین سواد کمتر از دیپلم داشته و تنها حدود ۱۳ درصد آنان دارای تحصیلات دانشگاهی فوق دیپلم و لیسانس می‌باشند. از نظر وضعیت سن کوچکترین سن مربوط به سن ۱۶ سالگی و

بالاترین آن سن ۳۵ سال می‌باشد. همچنین بیشترین درصد فراوانی متعلق به سن ۳۴ سال بوده که حدود ۲۰ درصد کل معنادین را تشکیل می‌دهد. از نظر وضعیت شغلی نمونه جوانان معناد بیانگر این است که حدود ۶۲ درصد آنان شاغل بوده و حدود ۳۸ درصد بیکار بوده‌اند. از نظر سابقه مصرف مواد مخدر داده‌ها بیانگر این مطلب است که میزان سابقه جوانان معناد بین ۱ سال تا ۱۵ سال در نواسان می‌باشد. بیشترین فراوانی هم مربوط به سابقه ۱۰ سال مصرف مواد با ۲۵ درصد کل نمونه می‌باشد. از نظر نوع ماده مصرفی بیشترین ماده مخدر مصرفی شیر، تریاک و ترامادول می‌باشد. از نظر هزینه روزانه مصرف مواد مخدر در بین جوانان معناد ملاحظه می‌گردد این مقدار هزینه بین ۳ هزار تومان تا ۳۵ هزار تومان روزانه در نوسان است. میانگین هزینه روزانه برابر با ۱۱ هزار و چهارصد تومان می‌باشد. از نظر نوع مصرف مواد شایع‌ترین نوع مصرف مواد شیوه کشیدنی با بیش از ۷۰ درصد می‌باشد. کمترین روش هم به شکل تزریقی با ۴ درصد می‌باشد.

۵-۲- تحلیل داده‌ها

در این بخش با توجه به آزمون‌ها و بررسی‌های مختلف آماری به تحلیل داده‌ها پرداخته خواهد شد. با توجه به اینکه این تحقیق به دنبال پاسخگویی به سه سؤال اساسی می‌باشد در ادامه سؤالات تحقیق بررسی خواهند شد.

سؤال ۱: انواع فعالیت‌های اوقات فراغت جوانان معناد تحت پوشش مراکز ترک اعتیاد

اولین سوال تحقیق این بود که انواع فعالیت‌های اوقات فراغت جوانان معناد تحت پوشش مراکز کدام است؟ جهت پاسخگویی به این سؤال، وضعیت جوانان معناد در مقایسه با جوانان غیر معناد در سه بخش جداگانه مورد بررسی قرار گرفته است. از نظر فعالیت‌های اوقات فراغت، از نظر میزان رضایت و در نهایت از نظر درصد وقت اختصاصی به اوقات فراغت. در ادامه هر کدام از این موارد بررسی می‌گردند.

۵-۲-۱- انواع فعالیت‌های اوقات فراغت

جدول زیر انواع فعالیت‌های اوقات فراغت و درصد انجام هرکدام از آنها را به تفکیک جوانان معناد و غیر معناد نشان می‌دهد.

جدول ۱- درصد انجام فعالیت‌های اوقات فراغت توسط جوانان معناد و غیر معناد

درصد فعالیت جوانان معناد	درصد فعالیت جوانان غیر معناد	فعالیت‌های اوقات فراغت
۴۶	۴۵/۳	گوش دادن به موسیقی
۱۲/۶	۴۲/۱	معاشرت با دوستان
۱۲/۳	۲۴/۳	شرکت در فعالیت‌های مذهبی

۰	۱۸	هنرهای دستی
۸۷/۹	۴۶/۴	تماشای تلویزیون
۴	۱۴/۲	رفتن به سینما
۴/۳	۴۶/۴	مطالعه آزاد
۲۵/۲	۱۸	بازی با تلفن همراه
۸	۱۳/۷	ورزش کردن
۴	۴/۳	بازی با رایانه
۴	۱۳/۹	سایر
۱۸/۹	۲۶/۱	کل

همانطور که در جدول ۱ مشاهده می‌کنیم فعالیت هنرهای دستی در بین جوانان معتاد هیچگونه جایگاهی ندارد ولی ۱۸ درصد جوانان غیر معتاد به این فعالیت می‌پردازند. از طرفی میزان اختلاف درصدهای فعالیت‌هایی مانند مطالعه آزاد، رفتن به سینما، ورزش کردن و معاشرت با دوستان در بین این دو دسته بسیار می‌باشد. در مجموع مشاهده می‌شود که میانگین درصد فعالیت‌های اوقات فراغت جوانان غیر معتاد در مقایسه با افراد معتاد بیشتر می‌باشد.

۵-۲-۲- میزان رضایت از نحوه گذراندن اوقات فراغت

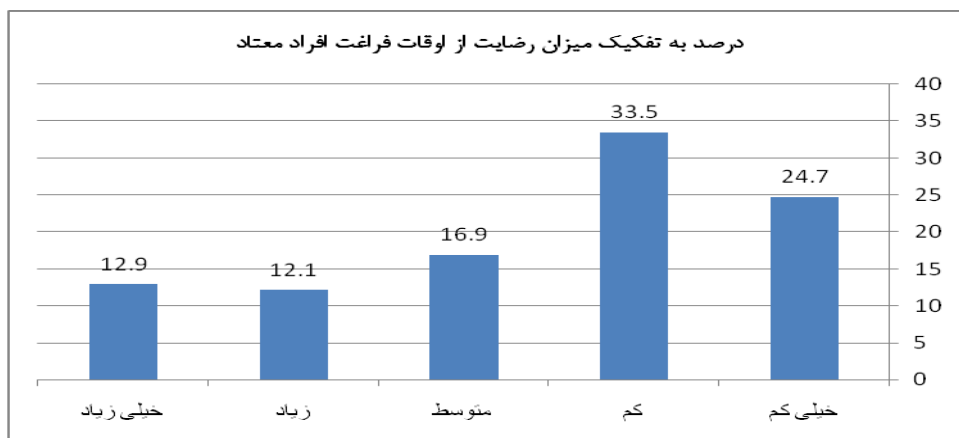
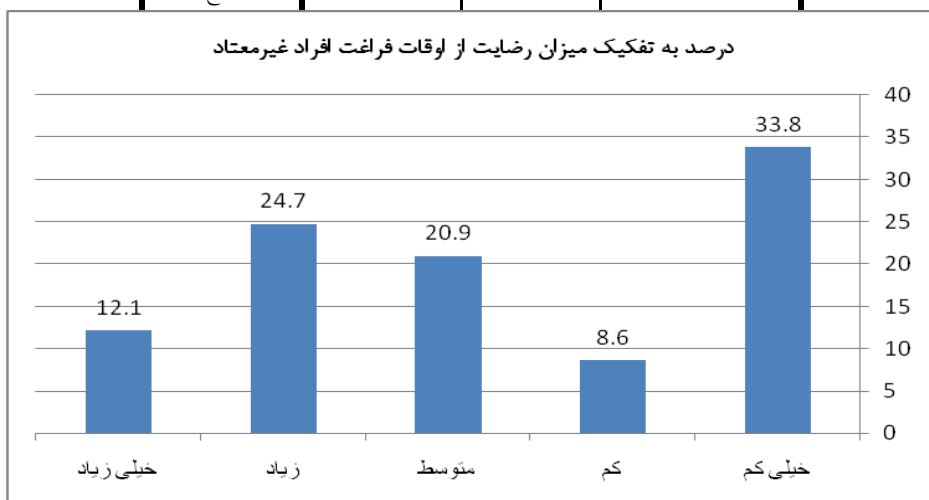
در این تحقیق علاوه بر فعالیت‌های اوقات فراغت جوانان معتاد و غیرمعتاد میزان رضایت آنان نیز مورد بررسی قرار گرفته است. تحلیل داده‌ها نشان می‌دهد که هر دو گروه از نظر میزان رضایت وضعیت مناسبی ندارند. عبارتی هر دو گروه به نسبت از وضعیت و امکانات اوقات فراغت ناراضی می‌باشند. اما میزان نارضایتی جوانان معتاد تا حدودی بیشتر است. حدود ۶۳ درصد جوانان غیرمعتاد و حدود ۷۵ درصد جوانان معتاد دارای میزان رضایت متوسط و پائین‌تری می‌باشند. در ادامه جهت بررسی دقیقتر میزان رضایت از اوقات فراغت جداول و نمودارهای مرتبط به تفکیک جوانان معتاد و غیرمعتاد آورده شده است.

جدول ۲ توزیع فراوانی نمونه آماری از میزان رضایت از نحوه گذراندن اوقات فراغت افراد غیرمعتاد

میزان رضایت	فراوانی	درصد	درصد تجمعی
خیلی کم	126	33.8	33.8
کم	32	8.6	42.4
متوسط	78	20.9	63.3
زیاد	92	24.7	87.9
خیلی زیاد	45	12.1	100.0
جمع	373	100.0	

جدول ۳ توزیع فراوانی نمونه آماری میزان رضایت از نحوه گذراندن اوقات فراغت افراد معتاد

میزان رضایت	فراوانی	درصد	درصد تجمعی
خیلی کم	92	24.7	24.7
کم	125	33.5	58.2
متوسط	63	16.9	75.1
زیاد	45	12.1	87.1
خیلی زیاد	48	12.9	100.0
جمع	373	100.0	

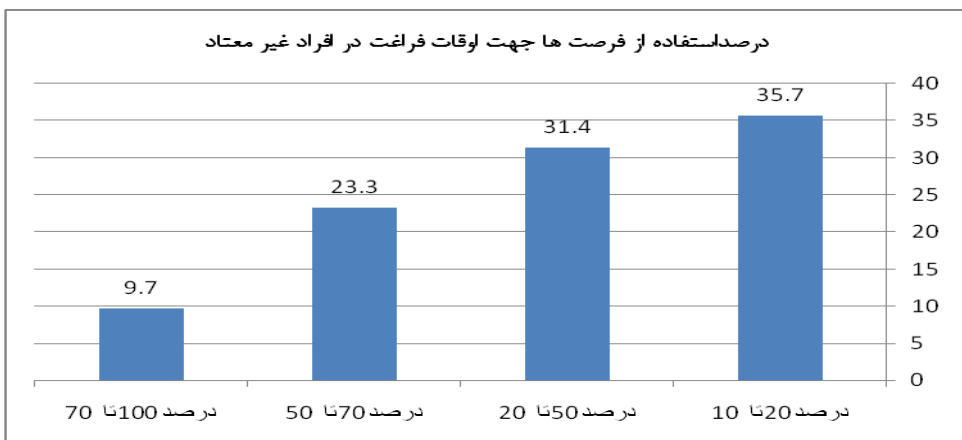

۵-۲-۳- درصد استفاده از فرصت ها جهت اوقات فراغت

یکی از متغیرهایی که بسیار تأثیرگذار بر اعتیاد جوانان می باشد میزان اختصاص وقت آزاد خود به اوقات فراغت می باشد. داده ها نشان داد که درصد اختصاص وقت به اوقات فراغت در بین جوانان معتاد در مقایسه با جوانان غیرمعتاد بسیار کمتر می باشد. بیش از ۹۳ درصد جوانان معتاد کمتر از ۵۰ درصد وقت آزاد خود را به اوقات فراغت اختصاص داده اند درحالیکه این درصد برای جوانان غیرمعتاد ۶۷ درصد می باشد. همچنین ۱۰ درصد جوانان غیرمعتاد بیش از ۷۰ درصد وقت آزاد خود را به اوقات فراغت می پردازند درحالیکه این درصد برای جوانان معتاد کمتر از ۳ درصد می باشد. در ادامه جداول و نمودارهای مرتبط با جوانان معتاد و غیرمعتاد آورده شده است.

جدول ۴ توزیع فراوانی نمونه آماری درصد استفاده از فرصت ها جهت اوقات فراغت در افراد غیر معتاد

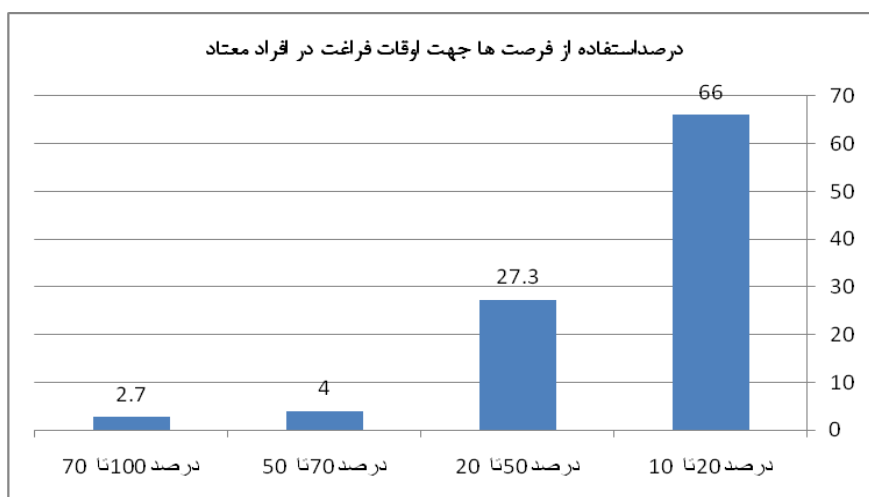
درصد استفاده از اوقات فراغت	فراوانی	درصد	درصد تجمعی
۱۰ تا ۲۰ درصد	133	35.7	35.7
۲۰ تا ۵۰ درصد	117	31.4	67.0
۵۰ تا ۷۰ درصد	87	23.3	90.3
۷۰ تا ۱۰۰ درصد	36	9.7	100.0
جمع	373	100.0	

نمودار شماره ۵ توزیع فراوانی نمونه آماری درصد استفاده از فرصت ها جهت اوقات فراغت در افراد غیر معتاد

جدول ۵ توزیع فراوانی نمونه آماری درصد استفاده از فرصت‌ها جهت اوقات فراغت در افراد معتاد

درصد تجمعی	درصد	فراوانی	
66.0	66.0	246	۱۰ تا ۲۰ درصد
93.3	27.3	102	۲۰ تا ۵۰ درصد
97.3	4.0	15	۵۰ تا ۷۰ درصد
100.0	2.7	10	۷۰ تا ۱۰۰ درصد
	100.0	373	جمع

در نهایت جهت پاسخگویی به سؤال اول تحقیق که عبارت بود از چگونگی گذران اوقات فراغت جوانان معتاد می‌توان گفت:

۱- فعالیت‌های اوقات فراغت جوانان معتاد در مقایسه با جوانان غیرمعتاد از تنوع بسیار کمتری برخوردار است. بیشتر این فعالیت‌ها مربوط به تماشای تلویزیون و گوش دادن موسیقی می‌باشد. سایر فعالیتها درصد ناچیزی از جوانان معتاد به آنها پرداخته اند.

۲- میزان رضایت از امکانات اوقات فراغت جوانان معتاد کمتر از جوانان غیرمعتاد می باشد.

۳- از کل وقت آزاد جوانان معتاد درصد کمی از آن به اوقات فراغت سپری می گردد که در مقایسه با جوانان غیرمعتاد این امر کاملاً مشهود است.

سؤال ۲: چه کمبودها و مشکلاتی در فعالیت‌های اوقات فراغت جوانان سطح استان وجود دارد؟

جهت پاسخگویی به این سوال مشکلات و کمبودهای جوانان معتاد در مقایسه با جوانان غیرمعتاد مورد بررسی قرار گرفته است. تحلیل داده ها نشان داد بیشترین مشکلات اوقات فراغت از دیدگاه جوانان معتاد مربوط به ضعف برنامه ریزی مناسب توسط دولت و همچنین مشکلات مالی می باشد. مشکلات اشاره شده اوقات فراغت جوانان غیرمعتاد با اندکی تفاوت بیشتر مربوط به مشکلات مالی و در مرتبه دوم ضعف برنامه ریزی توسط خانواده می باشد. در نهایت جهت پاسخ به سوال دوم تحقیق باید گفت:

مشکلات و کمبودهای اوقات فراغت از دیدگاه جوانان معتاد به ترتیب اهمیت عبارتند از:

- ضعف برنامه ریزی مناسب توسط دولت

- مشکلات مالی خود و خانواده

- ضعیف بودن امکانات اوقات فراغت

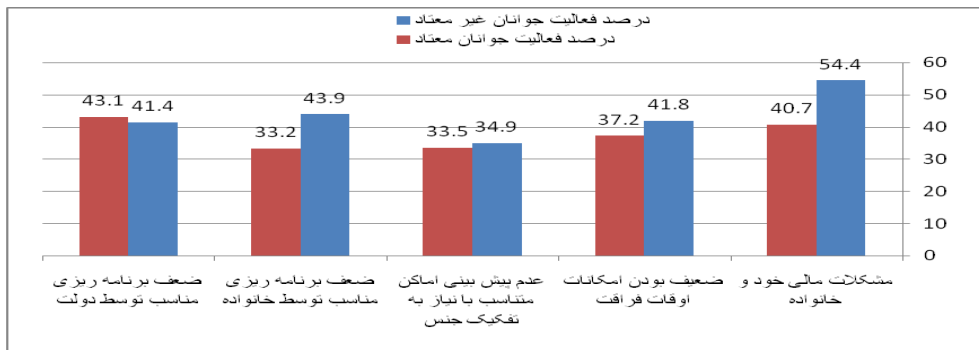
- عدم پیش بینی اماکن متناسب با نیاز به تفکیک جنس

- ضعف برنامه ریزی مناسب توسط خانواده

در ادامه جدول و نمودار مشکلات و کمبودهای اوقات فراغت جوانان معتاد و غیرمعتاد ذکر شده است.

جدول ۶- درصد کمبودها و مشکلات در جوانان معتاد و غیر معتاد سطح استان

مشکلات	جوانان غیر معتاد	جوانان معتاد
مشکلات مالی خود و خانواده	۵۴/۴	۴۰/۷
ضعیف بودن امکانات اوقات فراغت	۴۱/۸	۳۷/۲
عدم پیش بینی اماکن متناسب با نیاز به تفکیک جنس	۳۴/۹	۳۳/۵
ضعف برنامه ریزی مناسب توسط خانواده	۴۳/۹	۳۲/۹
ضعف برنامه ریزی مناسب توسط دولت	۴۱/۴	۴۳/۱

سؤال ۳: چه نوع رابطه‌ای بین فعالیت‌های اوقات فراغت با اعتیاد جوانان استان وجود دارد؟

برای پاسخگویی به این سؤال از متغیر میزان اختصاص وقت جوانان به اوقات فراغت استفاده شده است. همانطور که در جداول ذیل مشاهده می‌کنیم جهت آزمون رابطه معناداری از دو گروه آزمایش و کنترل استفاده گردید. بطوری که یک گروه از جوانان معتاد در خصوص اختصاصی میزان وقت خود به اوقات فراغت سؤال شد و برای سنجش آن یک گروه کنترل از جوانان غیرمعتاد در نظر گرفته شد. با توجه به اینکه متغیر مورد نظر در سطح ترتیبی می‌باشد از آزمون من وایت نی استفاده گردیده است. نتایج نشان دادند بطور معناداری افراد غیر معتاد زمان بیشتری را به اوقات فراغت خود اختصاص داده‌اند. عبارتی بین گذراندن اوقات فراغت و اعتیاد جوانان استان رابطه معناداری وجود دارد.

جدول ۷. آمار توصیفی آزمون من وایت نی

VAR0001	تعداد	میانگین	Std. Deviation	Std. Error Mean
VAR0002 غیر معتاد	373	2.0697	.98672	.05109
معتاد	373	1.4343	.69877	.03618

جدول ۳-۲۲- آزمون من وایت نی

	VAR0002
Mann-Whitney U	43844.500
Wilcoxon W	113595.500
Z	-9.531
Asymp. Sig. (2-tailed)	.000

۶- نتیجه‌گیری و پیشنهادات

با نگاهی به یافته‌های تحقیق مشاهده می‌گردد که بین اوقات فراغت جوانان و گرایش آنان به اعتیاد رابطه معنی‌داری وجود دارد. به عبارت دیگر نحوه گذران اوقات فراغت جوانان نقش مهمی در گرایش یا عدم گرایش آنان به مواد مخدر دارد. بنابراین سیاست‌های اجتماعی دولت در زمینه جوانان و ایجاد و توسعه بسترهای اجتماعی و فرهنگی جامعه جهت گذران اوقات فراغت سالم و مفید جوانان ضروری به نظر می‌رسد. در این خصوص پیشنهاداتی چند می‌تواند راهگشا باشد:

- با عنایت به اینکه ورزش یکی از اولویت‌های نوجوانان و جوانان برای پرمودن اوقات فراغت است، باید ایجاد و توسعه مراکز مختلف ورزشی از قبیل باشگاه‌ها، میدین و سالن‌های ورزشی از طریق مبادی ذی‌ربط ورزشی صورت پذیرد و برای جذب هرچه بیشتر قشر جوان به ورزش، مسابقات و اردوهای مختلف ورزشی را راه‌اندازی و امکان رقابت‌های سازنده بین آنها را فراهم نمود.

- بسیاری از جوانان به دلیل مشکلات اقتصادی نمی‌توانند از امکانات محدودی که در جهت گذران اوقات فراغت آنان تدارک دیده می‌شود، استفاده نمایند. از این‌رو، شایسته است از طریق مسئولین ذیربط مساعدت‌های لازم به این منظور پیش‌بینی گردد.
- برای جذب جوانان به سالن مطالعات و کتابخانه‌ها، توسعه کمی و کیفی کتابخانه‌ها هم از نظر فضای فیزیکی و هم از نظر خرید کتاب‌های مورد نیاز رشته‌های مختلف تحصیلی ضروری است. همچنین برگزاری نمایشگاه‌های کتاب با کمیت و کیفیت بالا می‌تواند با این امر کمک کند.
- دانشگاه‌ها نیز پیش از شروع تعطیلات تابستانی طرح و برنامه منطقی و عملی برای گذران این اوقات ارائه دهند و به همین منظور دانشگاه‌ها برای پر کردن اوقات آزاد دانش‌آموزان و دانشجویان در تابستان دایر باشند تا جوانان از امکاناتی نظیر زمین ورزش، کتابخانه، کارگاه و آزمایشگاه بهره‌مند شوند.
- هنر و فعالیت‌های مربوط به آن نیز از لحاظ گذران اوقات فراغت نوجوانان و جوانان باید مورد توجه بیشتری قرار گیرد و از آن‌رو که گسترش هنرهای ماندگاری مانند قالی‌بافی، خطاطی، نقاشی و مانند آن علاوه بر پر نمودن بهینه اوقات فراغت قشر جوان، از نظر مادی هم برای آنان و جامعه دارای ارزش اقتصادی است، بر مسئولان امر است که مراکز آموزشی بیشتری ایجاد و به منظور ترغیب هرچه بیشتر قشر جوان به این هنرها هر از چندگاه مسابقاتی برگزار نمایند.
- فهرستی از سازمان‌ها و ارگان‌هایی که در زمینه پر نمودن اوقات فراغت جوانان در فصل تابستان توانایی کمک به جوانان را دارند تهیه گردد و همراه با برنامه‌ها و نشانی سازمان‌ها به اطلاع جوانان رسانده شود.
- از آن‌رو که در زمینه پر نمودن اوقات فراغت سازمان‌های مختلف دخیلند، باید بین سازمان‌های مختلف در امر تدارک برنامه‌ریزی برای پر نمودن اوقات فراغت نوجوانان و جوانان در مناطق مختلف هماهنگی به عمل آید و تحقق یا عدم تحقق برنامه‌ها مورد ارزیابی قرار گیرد و در جهت اصلاح برنامه‌ها اقدامات مناسب صورت پذیرد.
- پارک‌های شهری نیز از اماکن مناسب برای پر نمودن اوقات فراغت نوجوانان و جوانان به شمار می‌روند. لذا باید این مکان‌ها چه از نظر کمی و چه از نظر کیفی توسعه یابد و همچنین از نظر امنیتی تمهیدات لازم برای فعالیت‌های جوانان خصوصاً بانوان اندیشیده شود.
- یکی از نکات قابل توجه دیگر توجه به نقش صدا و سیما در تقویت اوقات فراغت جوانان است. در این خصوص توجه بیشتر مسؤولی به تولید برنامه‌های متناسب با دوران جوانی که بتواند پاسخگوی نیازهای اجتماعی این قشر باشد و همچنین استفاده از افراد صاحب‌نظر در امور جوانان و پست‌نویس‌های علمی برای تولید برنامه‌ها ضروری به نظر می‌رسد.

- و نکته پایانی اینکه استفاده از نظریات و دیدگاه‌های خود جوانان به منظور بررسی مسائل و مشکلات قشر جوان و لحاظ کردن نظرات آنها در برنامه‌ریزی‌های اجتماعی و برنامه‌های اوقات فراغت می‌تواند مثمر ثمر باشد.

فهرست منابع

۱. اکبریان، مهدی، حسن رفیعی، حمیرا سجادی و مسعود کریملو، (۱۳۸۹)، نحوه گذران اوقات فراغت پیش‌بینی‌کننده مصرف مواد در بیکاران، رفاه اجتماعی، سال ۱۰، شماره ۳۴: ۱۷۱ - ۱۵۹.
۲. بورد، فیلیپ (۱۳۶۷)، ماهنامه پیام یونسکو، شماره ۳۴۱.
۳. پیران، پرویز (۱۳۶۸)، بررسی اعتیاد و بازپروری معتادان، دانشکده علوم بهزیسته، و توانبخشم، تهران.
۴. خواجه‌نوری بیژن و هاشم‌نیا، فاطمه (۱۳۸۹)، رابطه اوقات فراغت و بزهکاری نمونه مورد مطالعه: دانش‌آموزان دبیرستان، شهر شیراز، دو فصلنامه علوم اجتماعی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه فردوسی مشهد، سال هفتم، شماره ۱ بهار و تابستان سال ۱۳۸۹.
۵. رئیس‌دانا، فریبرز، (۱۳۸۳)، بازار مواد مخدر افیونی در ایران، مقالات اولین همایش ملی آسیب‌های اجتماعی در ایران اعتیاد و قاچاق مواد مخدر، نشرگاه، تهران، چاپ اول.
۶. رئیس‌دانا، فریبرز (۱۳۸۱)، بازار مواد مخدر در ایران، قیمت مصرف و تأثیرگذاری تولید خارجی مجله جامعه‌شناسی ایران، دوره چهارم شماره ۲.
۷. رفیع‌پور، فرامرز، (۱۳۸۳)، کند و کاوها و پنداشته‌ها، نشر مدرسه عالی شهید مطهری، تهران.
۸. راسخ، کرامت ا...، (۱۳۹۱)، چهار محور مطالعات اجتماعی در ایران، مجله مطالعات اجتماعی ایران، دوره ۶، شماره ۲.
۹. سخاوت، جعفر، (۱۳۸۰) جامعه‌شناسی انحرافات اجتماعی، انتشارات دانشگاه پیام نور، تهران.
۱۰. سخاوت، جعفر، (۱۳۸۳)، چکیده مباحث مطرح‌شده بر محور مصرف مواد مخدر و اعتیاد، قاچاق مواد مخدر، نشر اگه، تهران، چاپ اول.
۱۱. سلیمی، علی و دلاوری محمد، (۱۳۸۰)، جامعه‌شناسی کجروی، انتشارات پژوهشکده دانشگاه، قم.
۱۲. فیض‌الهی، علی، (۱۳۸۷)، عوامل اجتماعی مرتبط با اعتیاد جوانان در ایلام، مجله علمی پژوهشی رفاه اجتماعی، شماره ۲۹، تابستان ۱۳۸۷.
۱۴. میری آشتیانی، الهام، (۱۳۸۴)، جامعه‌شناسی اعتیاد در ایران امروز، انتشارات مهاجر، تهران.
۱۵. ولد، جورج (۱۳۸۰)، جرم‌شناسی نظری، ترجمه علی شجاعی، سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها (سمت)، تهران.

16. Becker, H.S. (1963). *Outsiders, studies in the sociology of Deviance*. New York: Free Press.
17. Ciegel. J. & Larry, A. (2001). *Criminology, theories, patterns and typologies*. Wadsworth.
18. Lowinson, J. & Millman, R. & Longrod, J. (1997). *Substance abuse: a comprehensive textbook*. New York: Williams & Williams.
19. Merton, R.K. (1976). *The sociology social problems*. New York.
20. Merton. R.K (1949). *Social theory and social structure*. New York: Free Press.
21. Sutherland, C. & Cressy, E. (1955). *Principles of criminology* thed. J.B: Lippincott.